

КОЦУР

Віталій Вікторович,

кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу національних меншин,

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

kotsurv@ukr.net

(м. Київ)

**ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
1918–1921 рр. І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ 2014 р.
В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ СУЧАСНИКІВ**

У даній статті розкривається науковий дискурс етнічного чинника національно-визвольних змагань 1918–1921 рр. і російсько-українського конфлікту 2014 р. Висвітлюються особливості наукових напрацювань, спогадів громадсько-політичних діячів періоду національно-визвольних змагань 1918–1921 рр. і сучасників російсько-українського конфлікту 2014 р. з проблематики національних меншин України. Наукові дослідження з проблем національних меншин на теренах України започатковані безпосередніми сучасниками тих буремних подій. Визначено, що спогади тогочасних громадсько-політичних та військових діячів, у яких віддзеркалений не лише перебіг найвизначніших явищ суспільно-політичного життя в Україні, посідають важливе місце у науковому дискурсі щодо національних меншин. Чільне місце посідає висвітлення національного питання та відносини між етнічними групами. Важливе значення мають дослідження в період 1917–1921 рр., зокрема взаємовідносини української військової адміністрації, козацтва з представниками інших національностей, з метою розвінчання міфів про антисемітизм та національну нетерпимість в армії УНР.

Ключові слова: національні меншини, національно-визвольні змагання 1918–1921 рр., суспільно-політичне життя, УНР, етнополітичні процеси.

THE ETHNIC FACTOR OF THE NATIONAL LIBERATION REVOLUTIONS OF 1918–1921 AND THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT IN UKRAINE IN 2014 IN THE INTERPRETATIONS OF CONTEMPORARIES

In this article, it is revealed the scientific discourse of the ethnic factor of the National Liberation Revolutions of 1918–1921 and the Russian-Ukrainian conflict of 2014. The peculiarities of scientific achievements, memories of social and political figures of the period of National Liberation Revolutions of 1918–1921 and the contemporaries of the Patriotic War for Ukraine's Independence of 2014 on the issues of national minorities of Ukraine. The scientific researches on the problems of national minorities on the territory of Ukraine were initiated by the immediate contemporaries of those turbulent events. It is determined that the memories of the social-political and military figures of that time, which reflect not only the course of the most significant phenomena of the social and political life in Ukraine, have an important place in the scientific discourse on national minorities. The clarification of the national issue and the relationship between ethnic groups are significant. The researches of the period of 1917–1921 are important, in particular the relationship between the Ukrainian military administration and the Cossacks with the representatives of other nationalities, in order to dispel myths about anti-Semitism and national intolerance in the army of the UNR. In this section, the research of the military leaders' memoir literature is relevant. It was determined that the Soviet-era researchers considered the Ukrainian Central Rada and the Directory of the UNR as an association of petty-bourgeois parties of Ukraine, which, in their opinion, prevented the formation of Soviet power.

Key words: national minorities, national liberation competition 1918–1921, social and political life, UNR, ethnopolitical processes.

ЭТНИЧЕСКИЙ ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ 1918–1921 гг. И РОССИЙСКО-УКРАИНСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ В 2014 г. В ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННОКОВ

В данной статье раскрывается научный дискурс этнического фактора национально-освободительной борьбы 1918–1921 гг. и российско-украинского конфликта с 2014 г. Освещаются особенности научных разработок, воспоминаний общественно-политических деятелей периода национально-освободительной борьбы 1918–1921 гг. и современников российско-украинского конфликта 2014 по проблематике национальных меньшинств Украины. Научные исследования по проблемам национальных меньшинств на территории Украины начатые непосредственными современниками тех бурных событий. Определено, что воспоминания тогдашних общественно-политических и

военных деятелей, в которых отражен не только ход самых явлений общественно-политической жизни в Украине, занимают важное место в научном дискурсе отношении национальных меньшинств. Главное место занимает освещение национального вопроса и отношения между этническими группами. Важное значение имеют исследования в период 1917–1921 гг., в частности взаимоотношения украинской военной администрации, казачества с представителями других национальностей, с целью развенчания мифов об антисемитизме и национальной нетерпимости в армии УНР.

Ключевые слова: *национальные меньшинства, национально-освободительное движение 1918–1921 гг., общественно-политическая жизнь, УНР, этнополитические процессы.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах етнополітичного розвитку України важливе місце посідають історичні розвідки проблеми державотворення та боротьби за незалежність. Осмислення доробку наукового чи мемуарного характеру того періоду дозволяє не лише узагальнити причини поразки Української революції, але й зрозуміти сучасні закономірності розвитку подій. Враховуючи той факт, що упродовж 1918–1921 рр. на території України відбувалася досить часта зміна влади, що зумовлювало зміну внутрішньополітичного курсу, зокрема у сфері національних меншин, актуально систематизувати наукові праці, мемуари, політичні виступи сучасників тих подій, а також узагальнити їхнє значення для сучасності.

Полідисциплінарний і порівняльний аналіз наукових напрацювань, спогадів громадсько-політичних діячів періоду національно-визвольних змагань 1918–1921 рр. і сучасників російсько-українського конфлікту з 2014 р. із проблематики національних меншин України є **метою** цього дослідження.

Розкриваючи особливості дискурсу зазначеного періоду, О.О. Рафальський вважає, що в період національно-визвольних змагань сформувалося два протилежних підходи до українського національного питання та статусу етнічних спільнот: 1) національно-демократичний; 2) більшовицький. Перший підхід передбачав розбудову державності на ключових демократичних цінностях, не допускаючи проявів дискримінації та виступаючи за персональну автономію національних меншин. Прихильники другого підходу,

прикриваючись декларативними гаслами рівноправності націй та збереження права їх на самовизначення, намагалися зберегти цілісність імперії, шляхом утворення інтернаціональної єдності пролетаріату [22, с. 19]. Водночас, аналізуючи діяльність окремих діячів періоду національно-визвольних змагань, помічаємо існування інших поглядів на це питання, як складника національно-демократичного підходу. Йдеться, насамперед, про прихильників україноцентричної (націоналістичної) та монархічної концепції розбудови України.

Наукові дослідження з проблем національних меншин на теренах України започатковані безпосередніми сучасниками тих буремних подій, зокрема в 1919 р. виходять у світ роботи щодо участі єврейського народу в суспільно-політичних трансформаціях початку ХХІ ст. авторів І. Берліна «Історичні долі єврейського народу на території російської держави» та С. Дубнова «Новітня історія єврейського народу від французької революції до наших днів». Типовим для контенту низки тогочасних наукових досліджень було представлення єврейської меншини як найбільш просунутої у вищих щаблях суспільного і політичного життя. Переважно подібні роботи присвячені загальним проблемам історії єврейського народу і лише фрагментарно відтворюють соціально-економічні та культурні аспекти їх діяльності на території Правобережної України. Відзначимо, що у свій час С. Дубнов вперше дослідив соціально-економічне становище єврейських общин на фоні їхнього культурного та релігійного життя [15]. Відзначимо, що М. Шаповал одним із перших діячів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. подав відомості про етнонаціональний склад населення України напередодні революційних подій, посилаючись на працю М. Кордуби «Територія і населення України». Серед етнічних спільнот, які проживали на території України у 1914 р. відзначимо українців, росіян, поляків, євреїв, німців, угорців та ін. [28, с. 15].

Відомі наукові, громадсько-політичні та військові діячі національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. відзначали, що революція в Україні, формування державності були зумовлені національним гнітом, невирішеністю

українського питання. На це указували Д. Дорошенко [13], М. Грушевський [10], В. Винниченко [7], М. Шаповал [28] та інші. М. Грушевський, відзначаючи бажання українців реалізувати право на самовизначення, водночас наголошував, що це не має стати перешкодою для національно-культурного розвитку інших національностей, заперечуючи націоналістичну точку зору. При цьому видатний український історик підкреслював, що Україна готова не лише декларативно, але й фінансово допомогти всім національним чи релігійним групам [10]. Це засвідчувало демократичні підходи М. Грушевського та Центральної Ради до національного питання. Водночас М. Шаповал помітив, що денаціоналізація, яка відбувалася в Російській імперії, поглибила процес розмивання національної ідентичності українців, і водночас спостерігалася засилля російської культури [28]. Процес денаціоналізації відбувався із наступом більшовиків, про що також відмічала низка українських громадсько-політичних діячів УНР. Керівник уряду періоду Директорії УНР І. Мазепа, характеризуючи більшовицьку національну політику, зазначав, що попри початкові заклики стосовно самовизначення українців, вони, утверджуючи диктатуру в Москві, відкинули будь-які ідеї української незалежності. Окрім того, їхня політика повністю співпадала з ідеями російського шовінізму [19, с. 85]. Те саме стосувалося й інших неросійських народів, які проживали на території України. Таким чином, громадсько-політичні та наукові діячі цього періоду серед причини, які зумовили українську революцію, виокремлювали колонізацію України, яка супроводжувалася денаціоналізацією етнічних спільнот та засиллям російської культури, що посилювало їхню асиміляцію.

Важливе місце посідали не лише наукові історичні праці сучасників тих подій, але й спогади тогочасних громадсько-політичних та військових діячів, у яких віддзеркалений не лише перебіг найвизначніших явищ суспільно-політичного життя в Україні, а й окремо висвітлювалося національне питання та відносини між етнічними групами. У період національно-визвольних змагань на теренах України відбувалося формування низки державних утворень (УНР в часи Центральної Ради, Українська Держава гетьмана П.П. Скоропадського,

УНР в добу правління Директорії, Радянської України, Української Вільної Анархічної Республіки та ін.), керівництво яких вирізнялося поглядами з національного будівництва. Саме тому є нагальна потреба в комплексному вивченні актуальної проблеми, систематизації, переосмисленні наукового, мемуарного доробку громадсько-політичних діячів зазначеного періоду, з метою відслідкування провідних тенденцій в царині національних відносин, їх участі національних меншин у політичних процесах.

Ключову проблему в розбудові національної держави політичні і громадські діячі вбачали в зросійщені частини населення, яке виступало проти від'єднання України від Росії. Є. Чикаленко у власних спогадах стверджував, що прояви самостійності може сколихнути росіян та спровокувати їхній виступ проти формування української державності. Він зазначав, що проблемою для Центральної Ради у вирішенні українського питання став низький рівень представництва у виконавчих комітетах у містах, які були «обмосковлені» [27, с. 10–12]. В. Винниченко зазначав, що єврейство, яке проживало у містах було проросійськи налаштоване та не вірило у можливість розбудови української держави [7]. Усе це не дозволяло в повному обсязі отримати владу на місцях і стало перешкодою для впровадження подальшої політики Центральної Ради. Водночас, зволікання з питанням державотворення з усіма її атрибутами, а також не вирішене національне питання, лише сприяли більшовицькій окупації.

Досліджуючи мемуарну літературу членів Центральної Ради та Директорії, помічаємо їхню демократичність у вирішенні національного питання. Зокрема, один із членів Директорії В. Винниченко, характеризуючи події 1918–1919 рр., відзначав демократичний характер суспільно-політичних змін в Україні. У праці «Відродження нації» він розмірковував, що Україна, здобувши національну волю, буде сприяти вільному розвитку інших національностей, які проживають в Україні. Він підкреслював, що український народ відстоював не лише власне право на самовизначення, але й обороняв національний розвиток інших народів, а отже всі етнічні групи отримали право на формування національно-персональних автономій з можливістю самоврядування [7]. Під час першого

військового з'їзду у Києві Симон Петлюра наголошував на важливості українізації армії з метою припинення процесів денаціоналізації війська та протистояння російській пропаганді [23, с. 272–273]. Зате М. Грушевський визначав будь-які прояви нетолерантності за національною ознакою злочином. Враховуючи чинник політизації України, він намагався побудувати систему управління державою таким чином, щоб залучати якомога ширші кола національних меншин. У праці «На Всеукраїнський з'їзд» він закликав українців та представників інших етнічних спільнот до взаємної співпраці [12, с. 11–12]. Крім того, протиставляючи загальне бачення Центральної Ради до концептуальних поглядів М. Міхновського та інших націоналістів, М. Грушевський наполягав, що Україна має розбудовуватися для всіх народів [11, с. 23–24]. Таким чином, у працях діячів УНР відображене лояльне ставлення до представників різних національних спільнот, що проживали на теренах України, це засвідчує демократичні підходи до розбудови поліетнічної держави.

Чільне місце в сучасній історіографії посідає науковий дискурс стосовно єврейських погромів та безпосередньої участі в них С. Петлюри. У 1926 р. низкою українських діячів в еміграції були опубліковані праці, які висвітлювали взаємовідносини між українським та єврейським населенням і свідчення з цього приводу військових і політичних діячів того часу, зокрема В. Падалка, С. Бережного, М. Шадріна, Л. Мартинюка, М. Гальчука, М. Омеляновича-Павленка, А. Чернявського, В. Петріва та інших. [18]. Нерідко головний отаман зазнавав критики зі сторони В. Винниченка, який у свій час звинувачував його в єврейських погромах (хоча згодом відмовився від своїх тверджень). Про це згадував і М. Шаповал [28] та П. Христюк [26]. Звісно, радянська історіографія скористалася висловлюваннями одного із членів Директорії та тенденційно розглядала персону С. Петлюри як антисеміта. Зокрема, у 1926 р. було видано спеціальний альбом З. Островського «Єврейские погромы. 1918–1921», у якому вина в антисемітизмі була покладена на війська армії УНР, зокрема й на С. Петлюру [21]. У своїх спогадах М. Омелянович-Павленко зазначав, що під час Всеукраїнського Національного Конгресу 6–8 квітня 1917 р. було вирішено

розбудувати державу у вигляді федерації зі східними країнами та забезпечувати захист прав національних меншин. Водночас, розглядаючи еволюцію політичної думки української інтелігенції від автономії до незалежності, він відмічав, що керівництво завжди стояла на захисті не лише українців, але й інших національностей [20].

Гетьман П. Скоропадський засвідчував важливе значення соціального та національного питання в умовах революції. Хорунжий Січових Стрільців та чотовий УГА І. Вислоцький писав, що його політика спрямовувалася на українізацію суспільства, тобто фактично підтримував національне відродження країни, у той час, як представники соціал-демократичних сил, на його думку, притримувалися інтернаціональної політики [8]. Характеризуючи політику гетьмана, автор (*ім'я невідоме, але зазначено, що він був «самовидцем» подій – ред. В.В. Коцур*) праці «15-ті роковини Гетьманщини з 1918 р.» відзначав його вдалі дії в питаннях націоналізації та українізації, а також визначив основні помилки П. Скоропадського під час правління [1]. Втім, на наш погляд, досить суб'єктивним є висвітлення особи гетьмана та його політики в 1918 р., як вірного напрямку до здобуття незалежності країни. Про це свідчить значне невдоволення селянства його земельними реформами та необхідністю годувати німецьку і австрійську армії, які підтримували монархічний лад Української Держави, загострення національної проблеми і поступове засилля росіян, які нав'язували ідею федералізації з Росією. Втім відбулися і позитивні зрушення, зокрема культурна українізація, що призвела до створення низки національних освітніх, культурних, наукових установ тощо.

У спогадах П. Скоропадського йдеться про те, що українство негативно відносилося до «великоросів, малоросів, поляків, які заперечували все українське» [24]. Саме вони володіли поміщицькими землями та промисловістю, що безумовно посилювало не лише соціальне, але й національне протистояння. Попри закидання П. Скоропадському звинувачень у просуванні ідеї федералізації України з Росією, гетьман в цілому стояв на позиції розбудови національної держави. На це указував І. Вислоцький, а саме: соціалістичні сили

називали себе і своїх прихильників «свідомими українцями» [8]. Водночас гетьмана П. Скоропадського підтримували такі українські діячі як М. Міхновський, В. Липинський, які вирізнялися націоналістичним світоглядом. Втім, В. Липинський вважав грамоту про федерацію з Росією помилкою гетьмана, а також указував на основні хибні рішення П. Скоропадського, що вплинули на подальшу долю української Держави. На його думку, національну політику гетьмана слід ділити на два періоди: «українсько-державний хліборобський при кабінеті Лизогуба та російсько-федеративний протофісівський при кабінеті Гербея». Він зауважив, що початок другого періоду став катастрофою для України [6, с. 153].

Нагадаємо, що протофіс – це Союз промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства, утворений у Києві 15–18 травня 1918 р. Організація ухвалила підтримувати владу гетьмана П. Скоропадського, але за умови, що він скеровуватиме свою політику в проросійському напрямі й відновить права й власність буржуазії, скасовані жовтневим переворотом більшовиків 1917 р. Протофіс припинив свою діяльність після повалення гетьманату і короткочасно відновив роботу з окупацією Києва А. Денікіним (вересень–листопад 1919 р.), який проголосив реставрацію «Єдиної і неділимої Російської імперії на часі з царем».

Важливе значення для формування наукової думки в царині національних відносин мала історична розвідка Д. Дорошенка, як сучасника тих подій, де автор розглянув особливості революції та національного питання в Україні. У другому томі видання «Історія України 1917–1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року» автор відзначав, що Центральна Рада піклувалася про самобутність та розвиток національних меншин. Натомість указував, що гетьман П. Скоропадський, навпаки, відкидав національне питання на другий план. Зокрема, Д. Дорошенко підкреслював, що після підписання Брестського договору сторони взяли на себе зобов'язання захищати права національних меншин, однак гетьман, посилаючись на обставини, що склалися після

перевороту, не визнавав цього документу, а отже і зазначених у ньому положень [13, с. 150].

З огляду на важливість дослідження національного питання в Україні в період 1917–1921 рр., зокрема взаємовідносини української військової адміністрації, козацтва з представниками інших національностей, з метою розвінчання міфів про антисемітизм та національну нетерпимість в армії УНР та повстанців, особливе значення має вивчення мемуарної літератури військових діячів. У мемуарах Петра Дяченка [160], Никифора Авраменка [2], Михайла Дорошенка [14] та інших висвітлювалися проблеми взаємовідносин українського населення з єврейським. Тенденційно частина діячів армії УНР чи повстанців відмічала участь у тогочасних подіях представників єврейського народу на боці більшовиків, зокрема, в якості комісарів. Старшина армії УНР, а згодом повстанський отаман Я. Гальчевський-Войнаровський у своїх спогадах акцентував увагу на тому, що багато євреїв і росіян були на боці більшовиків, що й зумовлювало негативне ставлення українських бійців то представників цих національностей. Водночас він не допускав будь-яких погромів, що підтверджується бажанням євреїв долучитися до його підрозділу [9, с. 117]. Позиція командира, полягала у формуванні жорсткої дисципліни у війську, з метою запобігання будь-якої національної нетерпимості. М. Дорошенко, розкриваючи проблеми більшовицької навали в Україні, відзначав, що під час мобілізації найчастіше зголошувалися йти у військо до «червоних» росіяни, поляки, євреї, українці [14, с. 71]. Водночас командарм М. Омелянович-Павленко відзначав, що єврейське населення, яке не входило до більшовицького руху, прихильно ставилося до української влади через антисемітський тиск Добровольчої армії [20].

Науковці радянської доби розглядали Українську Центральну Раду і Директорію УНР як об'єднання дрібнобуржуазних партій України, які, на їхню думку, заважали становленню радянської влади та захищали поміщицький лад в Україні. Нав'язувалася теза, що більшовики надавали підтримку революційним та повстанським рухам в Україні з метою знищення контрреволюції. Звісно тезу

радянських дослідників, стосовно підтримки повстанських рухів не варто сприймати однозначно, оскільки значна частина повстанських загонів, які боролися проти повернення старих порядків, була згодом або асимільована більшовиками, або ж знищена. Підтримували концепцію допомоги більшовиків повстанцям сучасники тих подій, які виклали власну точку зору у своїх працях, зокрема В. Антонов-Овсієнко [3], М. Скрипник [25, с. 76–116], Є. Бош [4] та інші. У своїх спогадах В. Антонов-Овсієнко вважав, що національні прояви серед військових поширювалися штучно і мали антирадянський характер. Він доводив, що серед українців поширювалися націоналістичні настрої, які перешкоджали планам більшовиків, а відтак було створено особливий революційний комітет українських військ для протидії цьому явищу. Водночас білорусам, радянська влада готова була йти на зустріч у вирішенні національного питання, як протизагугу польським легіонам, які були «надзвичайно ненадійними» для більшовиків [3]. Засуджував прояви націоналізму в Україні у період 1917–1921 рр. і М. Скрипник, який відзначав, що Українська Центральна Рада загрожувала радянській владі [25, с. 76–116]. Будь-які прояви відродження державності в Україні радянські дослідники та військові і політичні діячі оцінювали як наступ на пролетаріат та повернення старих «буржуазних» порядків, а національне самовизначення українців та інших народів розглядалося як таке, що перешкоджає загально-пролетарській справі перемоги світової революції. Тоді з'явилося висловлювання Леніна про те, що без донецького вугілля не може бути радянської влади. Цю фразу і досі відшукати на пам'ятниках більшовицькому вождеві в окупованому російськими військами Донбасі.

Як відомо, більшовицько-лівоесерівський з'їзд в Харкові під назвою «Съезд Советов Донецько-Криворожского бассейна» 11 лютого 1918 р. проголосило створення Донецько-Криворізької республіки Рад (ДКРР) у складі Російської Федерації. Водночас тоді до складу цієї «республіки» її натхненники включили Катеринославську і Харківську губернії та частину області Війська Донського. Формально ця «республіка» існувала трохи більше місяця.

Вона припинила свою діяльність за вказівкою Москви, бо їй потрібні були не декілька областей, а вся Україна від контролем Російської радянської імперії.

У боротьбі проти становлення Української держави більшовицька Москва використовувала «сепаратизм», як засіб досягнення політичних цілей. Уже наприкінці ХХ ст. як відзначає Д. Казанський «привид сепаратизму, який спорадично з'являвся нам у Криму в 1990-х, після Помаранчевої революції раптом заgrimів ланцюгами на Сході, відтак в Україні вперше всерйоз заговорили про можливий розкол і навіть війну [18]. Поразка на виборах 2004 р. В. Януковича, ставленика колишньої радянської номенклатури та кримінальних кланів промислових регіонів Південного Сходу спровокувала паніку серед регіональних еліт». На той час обласний голова Харківщини Є. Кушнар'єв заявив «Від Харкова до Києва – 480 км. А до кордону з Росією – 40 км. Ми ніколи не дозволимо Галичині вчити нас, як жити» [18]. Тоді, 26 листопада 2004 р. відбулася ще одна знакова подія, що стала прообразом створення «ЛНР». Сесія Луганської обласної ради більшістю голосів ухвалила рішення про створення Автономної Південно-Східної Української Республіки і звернулася по підтримку до В. Путіна. Як і 2014 р., локомотивом сепаратизму став не весь Південний Схід, а три області – Харківська, Луганська, Донецька. Саме їхні представники виявилися хедлайнерами северодонецького з'їзду. Луганська та Донецька облради вслід за Харківською заявили про перепідпорядкування собі міліції та інших держструктур і про припинення перерахувань грошей до держбюджету. Тоді путч провалився, але не було зроблено належних висновків з «уроку історії». Бо в 2014 р. очільники Луганської та Донецької областей вкотре заявили про непокору Києву, а також покликали в Україну російські війська.

Сьогодні стає зрозуміло, що без підтримки деяких донецьких кланів маргінальні, нікому не відомі ватажки антиукраїнських заворушень на Донбасі навряд чи змогли б захопити цілий регіон. Не бажання боротися з тими, хто мріяв зруйнувати Україну в 2004 р., прихід до влади корумпованої проросійської команди донецького клану, полегшила в 2014 р. анексію українського Криму, агресію на сході країни і створення фейкових республік – «ДНР» і «ЛНР». Як відзначає

Д. Казанський «сепаратистський з'їзд, що відбувся 10 років тому на Луганщині, став прообразом подій 2014-го» [18].

Сьогодні, в світі Вітчизняної війни за незалежність 2014 р., а саме так охарактеризував Президент України Петро Порошенко російсько-українську війну в промові під час відзначення 23-річчя Незалежності України, незважаючи на шалену інформаційну війну російської пропаганди, на думку авторів колективної монографії «Братня» навала. Війна Росії проти України XII–XXI ст. (2016), В. Брехуненка, В. Ковальчука, М. Ковальчука, В. Корнієнка «риторика В. Путіна щодо обґрунтування російської агресії, практично повністю збігається з кроками Адольфа Гітлера назустріч Другій світовій війні. А режим В. Путіна в Росії має з гітлерівським режимом багато спільного... І Гітлер і Путін відштовхуються від тези про приниження Німеччини чи Росії... Обидва диктатори апелювали до «історичних» прав своїх держав на сусідні території – Судети в Чехословаччині та Австрію (Гітлер), Південну та Східну частини України з Кримом (Путін) – та брали на себе функцію захисту співвітчизників» [5].

Як бачимо, в обох випадках розігрувалася карта образу національних меншин – німців чи росіян в інших країнах. Риторика підготовки агресії і анексія чужих територій надзвичайно схожі в диктаторів ХХ і ХХІ ст.

Отже, праці сучасників визвольного руху 1917–1921 рр. засвідчують активну участь національних меншин як на боці проукраїнських сил, – так і антиукраїнських (більшовиків, Добровольчої Армії тощо). Оцінка спроб розв'язання назрілих проблем у царині тогочасних національних відносин актуальні сьогодні під кутом зору з'ясування прорахунків у етнонаціональній політиці напередодні російської агресії проти України. Комплексний аналіз історичних досліджень, спогадів, мемуарів, промов сучасників тих подій дають загальну картину місця і ролі особистостей і держави в націєтворчих процесах, а критичний аналіз історіографічної спадщини доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та допоможе сформувати збалансовані виміри «кроків історії» заради майбутнього України.

Список використаних джерел та літератури

1. 15-ті роковини Гетьманщини з 1918 р. Чикаго, 1933. 64 с.
2. Авраменко Н. Спомини запорожця: документальне видання. Київ : Темпора, 2007. 456 с.
3. Антонов-Овсиенко В. А. Записки о гражданской войне : в 4 т. Москва ; Ленінград, 1924. Т. 1. 271 с.
4. Бош Є. Год борьбы. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005828> (дата звернення : 03.03.2019).
5. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / за заг. ред. В. Брехуненка ; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
6. В'ячеслав Липинський та його доба. Кн. 1. Київ, 2010. 560 с.
7. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917р. – грудень 1919 р.]). 2008. 797 с.
8. Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський в освітлені очевидців. Торонто, 1940. 39 с.
9. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. Краків ; Львів : Українське видавництво, 1942. Ч. 2. 162 с.
10. Грушевський М. Народностям України. На порозі нової України? *Михайло Грушевський. Твори у 50 томах* / за ред. Б. Патона. Львів : вид-во «Світ», 2007. Т. 4. Кн.1 С. 18–19.
11. Грушевський М. Чи Україна тільки для українців? *Михайло Грушевський. Твори у 50 томах* / за ред. Б. Патона. Львів : вид-во «Світ», 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 23–24.
12. Грушевський М. С. На Всеукраїнський з'їзд. *Михайло Грушевський. Твори у 50 томах* / редкол. П. Сохань (гол. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : вид-во «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 11–12.
13. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 : в 2-х т. : документально-наукове видання / упоряд. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 352 с.
14. Дорошенко М. Стежками холоднороськими: спогади 1918–1923. Філадельфія, 1973. 220 с.
15. Дубнов С. М. Новейшая история еврейского народа от французской революции до наших дней : в 3 т. Москва : Мосты культуры, 2002. Т. 3. 486 с.
16. Дяченко П. Г. Чорні Запорозжці. Спомини Командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. Київ : Стікс, 2010. 448 с.
17. Казанський Д. Северодонецькі роковини. URL : <https://tyzhden.ua/Politics/123996> (дата звернення : 03.03.2019).

18. Литвин С. Погромник чи захисник євреїв : найсуперечливіша проблема Петлюріани в українській історіографії. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvyn/Pohromnyk_chy_zakhysnyk_ievreiv_naisuperechlyvisha_problema_petliuriany_v_ukrainskii_istoriohrafii.pdf (дата звернення : 03.03.2019).
19. Мазепа І. Більшовизм і окупація. Львів ; Київ, 1922. 156 с.
20. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) : документально-художнє видання / упоряд. М. Ковальчук. Київ : Темпора, 2007. 608 .
21. Островский З. Еврейские погромы. 1918–1921. URL : <http://www.oldgazette.ru/lib/pogrom/> (дата звернення : 03.03.2019).
22. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті : історіографічний нарис. Київ, 2000. 447 с.
23. Реферат С. Петлюри на I військовому з'їзді у Києві про просвітню справу. Симон Петлюра : статті, листи, документи. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1956. С. 272–273.
24. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / гол. ред. Я. Пеленський. Київ ; Філадельфія, 1995. 493 с.
25. Скрипник М. Начерк історії пролетарської революції на Україні : короткий нарис. Київ, 1923. С. 76–116.
26. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 років : в 4-х томах. Т. 4. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000819> (дата звернення : 03.03.2019).
27. Чикаленко Є. З моїх спогадів за 1917 р. Прага, 1932. 56 с.
28. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. 323 с. URL : <https://issuu.com/haydamaka/docs> (дата звернення : 03.03.2019).

References

1. (1933). *15-ti rokovyny Hetmanshchyny z 1918 r.* [The 15th anniversary of the Hetmanate since 1918]. Chicago. 64. [in Ukrainian].
2. Avramenko, N. (2007). *Spomyny zaporozhtsia : dokumentalne vydannia.* [Reminiscences of Zaporozhye : documentary edition]. Kyiv : Tempora, 456. [in Ukrainian].
3. Antonov-Ovsyenko, V. A. (1924). *Zapysky o hrazhdanskoi voine : v 4 t.* [Notes on the Civil War : in 4]. Moscow ; Leningrad. 1. 271. [in Russian].
4. Bosh, Ye. *Hod borbi.* [Year of struggle]. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005828> (last accessed : 03.03.2019).
5. Brekhunenko, V., Kovalchuk, V., Kovalchuk, M. and Korniienko, V., Brekhunenko, V. ed. (2016). *«Bratnia» navala. Viiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st.*

[«Fraternal» invasion. Wars of Russia against Ukraine XII–XXI centuries] / *NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho*. [NAS of Ukraine. Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies named after M. S. Hrushevsky]. Kyiv. 248. [in Ukrainian].

6. (2010). *Viacheslav Lypynskiy ta yoho doba* [Vyacheslav Lipinsky and his day]. Kyiv. 1. 560. [in Ukrainian].

7. Vynnychenko, V. (2008). *Vidrodzhennia natsii (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [marets 1917r. – hruden 1919 r.]*). [Revival of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [dated 1917 – December 1919])]. 797. [in Ukrainian].

8. Vyslotskyi, I. (1940). *Hetman Pavlo Skoropadskiy v osvitleni ochevydtsiv*. [Hetman Pavlo Skoropadsky in illuminated eyewitnesses]. Toronto. 39. [in Ukrainian].

9. Halchevskiy-Voinarovskiy, Ya. (1942). *Proty chervonykh okupantiv*. [Against the Red Occupation]. Krakow ; Lviv : Ukrainian Publishing House. 2. 162. [in Ukrainian].

10. Hrushevskiy, M., Paton, B. ed. (2007). *Narodnostiam Ukrainy. Na porozhi novoi Ukrainy?* [Nationalities of Ukraine. On the threshold of a new Ukraine?]. *Mykhailo Hrushevskiy. Tvory u 50 tomakh*. [Mykhaylo Hrushevsky. Works in 50 volumes]. Lviv : vyd-vo «Svit». 4. 1. 18–19. [in Ukrainian].

11. Hrushevskiy, M. (2007). *Chy Ukraina tilky dlia ukraintsiv?* [Is Ukraine only for Ukrainians?] *Mykhailo Hrushevskiy. Tvory u 50 tomakh*. [Mykhaylo Hrushevsky. Works in 50 volumes]. Lviv : vyd-vo «Svit». 4. 1. 23–24. [in Ukrainian].

12. Hrushevskiy, M. S., Sokhan, P. ed. board, Dashkevich, Ya., Girich, I. et al. (2007). *Na Vseukrainskyi zizd* [At the All-Ukrainian Congress]. *Mykhailo Hrushevskiy. Tvory u 50 tomakh*. [Mykhaylo Hrushevsky. Works in 50 volumes]. Lviv : Svit Publishing House. 4. 1. 11–12. [in Ukrainian].

13. Doroshenko, D. ; Galushko, K. Yu. order (2002). *Istoriia Ukrainy. 1917–1923 : v 2-kh t. : dokumentalno-naukove vydannia* [History of Ukraine. 1917–1923 : in 2 t. : documentary-scientific edition]. Kyiv : Tempora, 352. [in Ukrainian].

14. Doroshenko, M. (1973). *Stezhkamy kholodnoiarskymy : spohady 1918–1923*. [Walking cold-blooded : memories of 1918–1923]. Philadelphia. 220. [in Ukrainian].

15. Dubnov, S. M. (2002). *Noveishaia ystoriia evreiskoho naroda ot frantsuzskoi revoliutsyy do nashykh dnei : v 3 t.* [The latest history of the Jewish people from the French Revolution to the present day : in 3 vol.]. Moscow : Bridges of Culture, 3. 486. [in Russian].

16. Diachenko, P. H. (2010). *Chorni Zaporozhtsi. Spomyny Komandyra 1-ho kinnoho polku Chornykh zaporozhtsiv Armii UNR*. [Black Zaporozhye Remarks by the Commander of the 1st Cavalry Regiment of the Black Cossacks of the UPR Army]. Kyiv : Styx, 448. [in Ukrainian].

17. Kazanskyi, D. *Sieverodonetski rokovyny* [Severodonetsk anniversary]. <https://tyzhden.ua/Politics/123996> (last accessed : 03.03.2019). [in Ukrainian].
18. Lytvyn, S. *Pohromnyk chy zakhysnyk yevreiv : naisuperechlyvisha problema Petliuriany v ukrainskii istoriohrafii* [The pogromnik or defender of the Jews : the most controversial problem of Petliuriani in Ukrainian historiography]. http://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvyn/Pohromnyk_chy_zakhysnyk_ievreiv_naisuperechlyvisha_problema_petliuriany_v_ukrainskii_istoriohrafii.pdf (last accessed : 03.03.2019). [in Ukrainian].
19. Mazepa, I. (1922). *Bilshovyzm i okupatsiia* [Bolshevism and occupation]. Lviv ; Kyiv. 156. [in Ukrainian].
20. Omelianovych-Pavlenko, M. ; Kovalchuk, M. order (2007). *Spohady komandarma (1917–1920) : dokumentalno-khudozhnie vydannia* [Memoirs of the commander-in-chief (1917–1920) : documentary and artistic edition]. Kyiv : Tempora, 608. [in Ukrainian].
21. Ostrovskyi, Z. *Evreiskye pohromi. 1918–1921*. [Jewish pogroms. 1918–1921]. <http://www.oldgazette.ru/lib/pogrom/> (last accessed : 03.03.2019). [in Russian].
22. Rafalskyi, O. O. (2000). *Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti*. [National Minorities of Ukraine in the 20 th Century]. *Istoriografichni narys* [Historiographical Essay]. Kyiv. 447. [in Ukrainian].
23. (1956). *Referat S. Petliury na 1 viiskovomu zizdi u Kyievi pro prosvitniu spravu. Symon Petliura : statti, lysty, dokumenty* [Abstract S. Petliura at the 1st Military Congress in Kyiv on an educational affair. Simon Petliura : articles, letters, documents]. New York : Ukrainian Free Academy of Sciences in the United States. 272–273. [in Ukrainian].
24. Skoropadskyi, P. ; Pelenskyi, Ya. Goal. edit (1995). *Spohady (kinets 1917 – hruden 1918)*. [Memories (end of 1917 – December 1918)]. Kyiv ; Filadelfiia. 493. [in Ukrainian].
25. Skrypnyk, M. (1923). *Nacherk istorii proletarskoi revoliutsii na Ukraini* [Sketch of the history of the proletarian revolution in Ukraine]. *Korotkyi narys* [A brief essay]. Kyiv. 76–116. [in Ukrainian].
26. Khrystiuk, P. *Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1920 rokiv : v 4 t.* [Notes and materials to the history of the Ukrainian revolution of 1917 – 1920 : in 4 vol. 4]. 4. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000819> (last accessed : 03.03.2019). [in Ukrainian].
27. Chykalenko, Ye. (1932). *Z moikh spohadiv za 1917 r.* [From my memoirs for 1917]. Prague. 56. [in Ukrainian].

28. Shapoval, M. (1928). *Velyka revoliutsiia i ukrainska vyzvolna prohrama*. [The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program]. Prague. 323. URL : <https://issuu.com/haydamaka/docs> (last accessed : 03.03.2019). [in Ukrainian].

Рецензент:

Шевченко В.Ф., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 15.03.2019 р.